

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання розвитку туризму та рекреації Карпатського регіону у природо заповідних територіях. Подана характеристика об'єктів природоохоронного фонду Карпатського регіону; розкрито їх роль у розвитку туристсько-рекреаційного природокористування.

Ключові слова: природна територія, заповідання, природоохоронна територія, компонент природи, природний парк.

Вступ. Одним з головних питань регіонального природокористування є формування оптимальних взаємозв'язків між туристично-рекреаційною діяльністю і збереженням природно-заповідних територій (ПЗТ). Під оптимальними взаємозв'язками розуміємо реальну необхідність та гуманну перспективу розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають при розбудові туристсько-рекреаційної інфраструктури, раціональне використання туристами й рекреантами компонентів природи. Однією з таких форм господарювання, що поєднує процеси використання й охорони є поліфункціональні території природоохоронного фонду (ПОФ). Це біосферні заповідники, національні природні парки (НПП) й регіональні ландшафтні парки (РЛП), у діяльній структурі яких туристсько-рекреаційне природокористування займає одне з провідних місць, базується на принципах безперервності і не виснажливості з подальшим екологічно сталим розвитком об'єктів ПОФ.

Вихідні матеріали. Виникнення, становлення та формування природоохоронної концепції узасаджено трьома етапами. Першим етапом слугує охорона природно-ресурсного потенціалу (охорона лісових, флористичних і фауністичних і інших ресурсів), що систематично досліджується з XVIII ст. Другий етап (початок - середина XIX ст.) ознаменований територіальною охороною природи на базі досягнень природничих наук. Третій сучасний етап науково інтегрований вирішенням регіональних природоохоронних проблем, створенням природоохоронної науки.

Ставлення до охорони природи та заповідної справи змінювалося відповідно суспільно-політичним устроєм. Вагомим внеском вітчизняних учених стала розробка ідеї про наукове і практичне значення заповідної справи, створення цілісної репрезентативної системи природоохоронних територій у типових природно-територіальних комплексах. Їх В.В. Докучаєв назвав "еталонами природи". На думку вченого, правильне використання природних умов неможливе без знання її еталонів. Еталонами природи, як зазначав В.В. Докучаєв, є типові для кожного регіону заповідні ділянки, що перебувають у природному стані.

Сучасний етап розвитку природоохоронної справи націлений на виявлення незмінених об'єктів природи, їх вивчення та охорони як з позиції раціонального природокористування, так і з екологічної точки зору.

Актуальність дослідження. Дослідження природоохоронних територій (ПОТ) у руслі їх господарського використання у туристсько-рекреаційній діяльності є актуальним. Особливо важливе місце займають питання: 1) збереження національної і світової природної спадщини; 2) реалізація положень всесвітньої програми міжнародної організації ЮНЕСКО „Людина і біосфера”; 3) розгляд ПОТ як функціонального регулятора екологічного стану.

Мета статті, постановка завдання. Сучасний підхід дослідження ПОТ полягає у аналізі існуючого їх стану на території Карпатського регіону, що і є метою публікації. За основне завдання обрані: характеристика об'єктів ПОФ Карпатського регіону; розкриття їх ролі у розвитку туристсько-рекреаційного природокористування.

Виклад основного матеріалу. Карпатський регіон України продукує понад 20 тис. видів продукції природно-ресурсного характеру, є центром рекреації і туризму. Різноманіття природних умов сприяє активній туристичній зацікавленості до регіону, дозволяє виявляти мережу перспективних спортивних і екотуристичних маршрутів. Імідж Карпатського регіону як „зелених легенів Європи” й „екологічно чистого середовища для відпочинку й туризму” нині активно пропагує Рада з туризму Карпатського регіону.

На території Карпатського регіону містяться різноманітні за категорією заповідності ПОТ, що

займають 8,5 % його площі. ПОТ виконують важливі для людини та її господарської діяльності призначення, використовуються з пізнавальною (естетичні зразки природи), виховною (еталони природи, що потребують природоохоронного ставлення), науковою (об'єкти дослідження значення, ролі та важливості з позиції уникнення екологічних ситуацій) метою. Їх функціональна роль різноманітна. Так, у межах *біосферних заповідників* (у регіоні діє Карпатський біосферний заповідник) створені три перехідні буферні зони, які дозволяють проводити дослідження на охоронних територіях, на територіях, що піддані господарському впливу людини, та на території, де відбувається обмін енергії та речовини, яка настає з природного і антропогенного довкілля (табл. 1).

Таблиця 1

Біосферні заповідники: функціональна структура

№ пп.	Структурні зони	Функціональне призначення
1.	Заповідна зона	Зберігаються і відновлюються цінні та мінімально порушені антропогенними чинниками ПТК, генофонд рослинного і тваринного світу
2.	Буферна зона	Виділяється з метою запобігання негативному впливові на заповідну зону господарської діяльності
3.	Зона антропогенних ландшафтів	Об'єднує території із землекористуванням, лісокористуванням, поселеннями, рекреацією, іншими видами господарської діяльності *

* - у межах біосферного заповідника можуть виділятися території регульованого заповідного режиму (ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища).

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) – державна установа у Тячівському, Рахівському і Хустському районах Закарпатської області. Заснований у 1968 р. на базі Черногірського та Угольського природних комплексів. До його складу входить Широколужанський заказник і ботанічний резерват „Долина нарцисів”. З КБЗ 1992 р. входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Загальна площа 12,7 тис. га. Розташований на висотах 200 - 2061 м над р. м. Заповідні масиви містяться у межах складчастих гір (Черногірський, Свидовецький, Мармароський, Кузіївський, Угольсько-Широколужанський), у Закарпатській низовині (масиви „Долина нарцисів”, ботанічні заказники „Чорна Гора” і „Юлівська Гора”.

У КБЗ наявний весь спектр висотної поясності Українських Карпат: низинні заплавні луки, передгірські дібровні, низько- і середньогірні ландшафти з буковими, мішаними і смерековими лісами, сосново-вільховим криволіссям, субальпійськими луками, скелями, осипами. Охороняються унікальні ландшафти з пралісами: понад 1000 видів судинних рослин, 65 ссавців, 179 птахів, 9 плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, понад 15000 видів безхребетних тварин. Серед рослин – 40 ендеміків, 74 рідкісні види; серед тварин – 73 види занесено до Червоної книги України. Більше 90 % площі заповідника займають ліси. На території Закарпатської низовини, у ботанічних заказниках гірських масивів, ростуть дубові, дубово-грабові, дубово-букові, буково-дубові ліси. У Кузіївському масиві є (найвище у КПП і Україні) місцезростання дуба скельного (1090 м над р. м.). У гірських заповідних масивах ростуть чисті букові, смереково-ялицево-букові, ялицево-смереково-букові та буково-ялицево-смерекові лісові угруповання. У Черногірському, Свидівському, Мармароському масивах верхня межа лісу утворена смерекою. У субальпійському поясі виявлені угруповання сосни гірської, вільхи зеленої, ялівця сибірського, рододендрона східнокарпатського.

Угольсько-Широколужанський масив розміщується у центральній частині Українських Карпат, є найбільшим за площею. Тут зберігся найбільший ареал букових пралісів, ділянки реліктів (тис ягідний, ялівець козячий, липа широколиста, з хвойних ялиця біла та ялина європейська). *Черногірський масив* займає південний схил Черногірського хребта (950-2061 м над р. м.), характеризується чітко вираженими лісовим, субальпійським і альпійським рослинними поясами. Основними лісоутворюючими породами є ялина європейська і ялиця біла віком 200-300 років. У домішку зустрічаються ясен, в'яз голий, явір, клен гостролистий. Букові ліси зростають на невеликих площах. У субальпійському поясі поширюється криволісся з сосни гірської, вільхи зеленої, ялівця сибірського. Субальпійські й альпійські луки багаті на різноманітну флору з ендемічними, реліктовими і рідкісними видами рослин. *Хустський, або Долина Нарцисів* розміщується у рівнинній частині Закарпатської низовини, біля м. Хуста. Охороняються унікальні природні зарості нарциса вузьколистого центральноєвропейського виду.

Наукова робота у заповіднику спрямована на вивчення закономірностей формування гірських ландшафтів, структури та динаміки пралісових і гірських лучних екосистем, обґрунтування методів відновлення гірських лісів. Проводяться наукові дослідження, створена мережа еколого-освітніх,

науково-пізнавальних маршрутів та інформаційних центрів, працює єдиний в Україні музей екології гір та історії природокористування Карпат (м. Рахів) [8].

Природні заповідники – території (акваторії), функціональне призначення яких полягає у збереженні, охороні типових і унікальних природних комплексів й об'єктів. Це науково-дослідні установи, які вивчають природні комплекси та їх компоненти, здійснюють їх моніторинг, розробляють наукові основи та рекомендації з охорони природи. У межах природних заповідників господарська діяльність не проводиться. Заповідники є еталонами природи (табл. 2). На території Карпатського регіону функціонують заповідники Розточчя, Горгани.

Таблиця 2

Природні заповідники: функціональне призначення

№ пп.	Функціональне призначення	
	Забороняється	Допускається
1.	Будівництво шляхів сполучення, об'єктів транспорту та зв'язку, влаштування відпочинку, проїзд і прохід сторонніх осіб, лісосплав, прогін домашніх тварин	Виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними ПТК, проведення заходів щодо запобігання природних змін, відновлення гідрологічного режиму річок
2.	Геологорозвідувальні роботи, видобуток корисних копалин, руйнування геологічних відшарувань, порушення ґрунтового покриву і гідрологічного режиму, застосування хімічних засобів, лісокористування, заготівля побічних продуктів лісу, вилов і знищення птахів, порушення умов їх оселення та гніздування	Виконання науково-дослідних робіт зі збирання колекцій, стаціонарні дослідження на обладнаних ділянках (клячах), природоохоронна, освітня і виховна діяльність
3.	Мисливство, рибальство, інтродукція нових видів тварин і рослин	Проведення протипожежних і санітарних заходів

Розточчя – заповідник створений у широколистяно-лісовій фізико-географічній зоні (Львівська область), на пасмі Розточчя, складається з трьох лісових і одного лучно-болотного масиву. Загальна площа 2,1 тис. га. Більша частина вкрита широколистяними, хвойними і мішаними лісами, серед яких високопродуктивні деревостани віком 100-200 років. На припіднятих територіях переважають бучини (волосисто-осокові та маренкові) з домішкою явора, дуба звичайного, дуба скельного, ялиці білої. По території заповідника проходить межа ареалів бука лісового та сосни звичайної, зустрічаються лучні й болотні рослинні угруповання з реліктовими видами рослин (верба сиза, береза низька, ломикамінь болотний), збереглися рідкісні та зникаючі види (листовик сколопендровий, беладона звичайна, анемона лісова, лілія лісова, підсніжник звичайний) занесені до Червоної книги України.

Заповідник *Горгани* розташований у Надвірнянському районі Івано-Франківської області. Площа 5,3 тис. га. До території заповідника входять ландшафтні заказники загальнодержавного значення "Джурджі" (754 га) і "Садки" (995 га), заповідні урочища "Черник" (103 га), "Гниляк" (150 га), "Новобудова" (217 га), "Ельми" (86 га), "Довжинець" (284 га), "Столи" (161 га). Створений для збереження у природному стані гірських ландшафтів центральної частини Українських Карпат, проведення наукових досліджень та еколого-освітньої діяльності.

Знаходиться у найнедоступнішій високогірній і кам'янистій частині Довбушанських Горган. Вершини та верхні частини схилів укриті кам'янистими розсипами ямненських пісковиків. Такі розсипи мають місцеву назву "горгани". На території заповідника вони займають 605 га (> 11 % його площі). Для Довбушанського масиву характерні видовжені хребти з гострими вершинами і стрімко спадаючими північно-східними та пологими південно-західними схилами. Найвищі вершини - Довбушанка та Медвежик (h = 1754 та 1736 м над р. м.). Заповідник розташований на висоті від 750 до 1750 м н. р. м. На більшій частині території рослинний покрив зберігся у природному, майже незміненому стані, своєрідність і різноманіття ландшафтних умов сприяють формуванню багатого видового складу рослин, серед яких значна частина рідкісних, реліктових і ендемічних. Переважають ліси (84 % площі заповідника), що утворюють гірський лісовий пояс буково-ялицево-смерекових (27 %), смереково-ялицево-букових (3,3 %) і чистих смерекових (44, 5 %) лісів. Найбільшою цінністю наділені ялицеві (31 га) і смерекові (787 га) праліси. У верхній частині смуги смерекових лісів поширена сосна кедрова європейська (релікт раннього голоцену). Смереково-кедрові та кедрово-смерекові ліси розміщуються на висотах 965-1580 м над рівнем моря, найвищі місця зростання (1630 м) сосни кедрової зафіксовані на південному схилі Довбушанки. На території заповідника насадження за участю кедрів займають 380 га.

Лісовий пояс, що сформувався вище 1300-1400 м над р. м., змінюється субальпійським поясом,

у якому формується смуга криволісся із сосни гірської, рідше вільхи зеленої. Криволісся виконує важливу ґрунтозахисну та водорегулювальну роль: перешкоджає утворенню і сходу снігових лавин, запобігає розвитковій ерозії, зсувам тощо. Вище розташовані кам'янисті розсипи з мохово-лишайниковою рослинністю.

Флора заповідника нараховує 451 вид судинних рослин та 235 видів мохів. Значна частина видів рідкісні, ендемічні та реліктові. 30 видів занесені до Червоної книги України. Найрідкіснішими з них є зозулинці чоловічий та шоломоносний, зозулині сльози яйцеподібні, язичок зелений, лунарія оживаюча. Про значний вік флори та її самобутність свідчать реліктові і ендемічні види: з реліктів зустрічаються гронянка багатороздільна, страусове перо звичайне, блехнум колосистий, баранець звичайний, вовче лико звичайне. Тут наявні 25 ендемічних видів (королиця круглолиста, тоція карпатська, волошки мармароська і карпатська, гвоздика карпатська, фіалка відхилена та ін.). Тваринний світ заповідника тісно пов'язаний з висотними рослинними поясами. Тут виділяють три фауністичні комплекси: у *нижньому* змішуються фауністичні елементи широколистяних і хвойних лісів, долинами річок проникають рівнинні, з населених пунктів синантропні види. На *середніх* і *верхніх* гіпсометричних рівнях лісового поясу переважають характерні для хвойних лісів види. У найбіднішому за видовим різноманіттям субальпійському поясі зустрічаються гірські види, що не характерні для інших поясів: полівка снігова, щеврик гірський, тинівка альпійська. У заповіднику мешкає понад 1000 видів безхребетних тварин. Серед них найчисленнішою групою є комахи.

У фауні хребетних налічується 149 видів, які належать до 6-ти класів. Фауна ссавців представлена 47-ма видами. Звичайними у заповіднику є олень благородний, козуля, кабан дикий, заєць-русак, білка звичайна. З хижаків водяться ведмідь бурий, рись звичайна, лисиця, видра річкова, норка європейська, тхір звичайний, 2 види куниць, зустрічаються вовки. Фауна птахів налічує 103 види, трапляються птахи, що характерні для широколистяних лісів Карпат (строкаті дятли, мухоловки, малинка, в'юркові та ін.). У чистих хвойних лісах гніздяться жовна чорна, дятел трипалий, чиж, шишкар ялиновий, снігур, тинівка лісова, корольок жовтоголовий, рябчик. У верхній межі лісу й лісових галявинах зустрічаються глухар, дрізд гірський, щеврик лісовий. У субальпійському поясі мешкають тинівка альпійська, горихвістка чорна, щеврик гірський. З денних і нічних хижих птахів можна зустріти канюка звичайного, осоїда, яструба великого і малого, боривітра звичайного, сову сіру та довгохвосту.

Іхтіофауна представлена 12-ма видами риб. Домінує форель струмкова. У ставках і заплавах річок зустрічаються тритон альпійський і карпатський, кумка жовточерева, часом саламандра плямиста. На заповідній території зафіксовано 9 видів земноводних. Герпетофауна заповідника бідніша й представлена всього п'ятьма видами. До Червоної книги України занесено 23 представники тваринного світу, до Європейського Червоного списку 10 видів. Серед них харіус європейський, тритони карпатський і альпійський, саламандра плямиста, лелека чорний, підорлик малий, глухар, пугач, сова довгохвоста, тинівка альпійська, бурозубка альпійська, кутора мала, полівка снігова, горностаї, норка європейська, борсук, видра річкова, кіт лісовий, рись звичайна.

Державний заповідник відкритий для відвідування тільки організованих туристичних груп. У його межах прокладено науково-пізнавальну екостежку, а поза заповідною зоною промарковано декілька туристичних маршрутів. Для проведення екопросвітницької роботи у заповіднику використовують три науково-пізнавальні стежки - екскурсійні маршрути: "Над Озером", "Поленський схил" і висотно-типологічний профіль "Джурджі".

Національним природним парком (НПП) вважається територія, яку виділяють для збереження, відтворення, раціонального використання ПТК та об'єктів, що мають особливу екологічну, природоохоронну, історико-культурну, естетичну й освітню цінність. НПП є природоохоронними, рекреаційними, науково-дослідними і культурно-освітніми установами, що регулюють режим охорони та використання. На території НПП дозволяється рекреаційна діяльність (табл. 3).

За особливостями рекреаційного природокористування національні природні парки поділяються на: а) парки відкритого типу, де дозволяється відвідування та відпочинок майже на всій території парку; б) парки курортного типу (відвідування та відпочинок частково обмежені) багаті на властивості природних умов, що можуть бути використаними для лікування людини; в) парки напівзакритого типу (більша частина території закрита для відвідування і знаходиться під охороною, відкрита частина орієнтована на туристів); г) парки закритого типу, де проводяться науково-дослідні роботи, а екскурсії для туристів проходять по спеціально розроблених маршрутах. Насамкінець зазначимо, що рекреаційне використання ПОТ обумовлено невідпинним розвитком туристично-

Національні природні парки: функціональні зони

№ пп.	Структурні зони	Функціональні зони
1.	Заповідна	Охороняються та відновлюються найцінніші ПТК, забороняється рекреаційна та інша господарська діяльність
2.	Регульованої рекреації (захисно-рекреаційна)	Здійснюється відпочинок і оздоровлення, оглядаються мальовничі й пам'ятні місця, прокладаються туристичні маршрути й екологічні стежки, забороняється вирубування лісу, промислове рибальство та мисливство
3.	Стаціонарної рекреації	Розміщуються готелі, кемпінги, рекреаційні об'єкти для тривалого відпочинку
4.	Рекреаційно-господарська	Знаходяться населені пункти, землі, що входять до парку і на яких господарська діяльність проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони НПС

На території Карпатського регіону функціонують НПП *Карпатський, Синевір, Вишницький, Сколівські Бескиди, Яворівський, Ужанський.*

Карпатський – перший в Україні НПП знаходиться у північно-східній частині Українських Карпат (верхів'я р. Пруту, у Івано-Франківській області). Основним функціональним призначенням НПП є а) збереження унікальних для Центральної Європи природних ландшафтів із багатим генофондом, наявними рідкісними пралісовими екосистемами, великим рекреаційним потенціалом, б) підтримання екологічного балансу у регіоні.

Флора НПП нараховує 1100 видів судинних рослин. У рослинному покриві переважають мішані буково-ялицево-ялинові, вище 1100-1200 м чисті ялинові ліси. Букові ліси з домішкою явора, ясена, в'яза, ялиці та ялини займають схили гірських масивів (до висоти 500-600 м над р. м.). Вище зустрічаються ялицево-букові та буково-ялицеві ліси з домішкою ялини у басейні р. Пруту. На схилах з кам'янистими осипами зростає сосна звичайна разом із березою та ялиною. В урочищі Гаджина і Кедруватий збереглася реліктова сосна кедрова. Вище 1600 м у субальпійському поясі переважає криволісся із сосни гірської, вільхи зеленої, ялівця сибірського і субальпійські луки з рододендром східнокарпатським (ендемик) і аркто-альпійськими видами верби.

Альпійський пояс (> 1800 м) представлений альпійськими луками-полонинами, для яких характерні угруповання осоки вічнозеленої, осоки зігнутої, костриці лежачої, ситника трироздільного. На території парку відомо близько 20 видів рослин, що занесені до Червоної книги України: сосна кедрова європейська, рододендрон східнокарпатський, аконіт Жакена, тирлич жовтий, первоцвіт дрібний, арніка гірська, та ін. Багатий тваринний світ нараховує 46 видів ссавців, 180 видів птахів. Рідкісними є кіт лісовий, беркут, сапсан, змієїд, лелека чорний, пугач, ін. У 1987 р. на території НПП відтворено поголів'я рідкісної породи гуцульських коней.

У Карпатському НПП *заповідна* зона займає 10,3 тис. га, зона *регульованої рекреації* 20,8 тис. га, зона *стаціонарної рекреації* 10,6 тис. га, *рекреаційно-господарська* зона 8,6 тис. га. Тут є багато водоспадів, печер, пам'яток деревної архітектури. У високогір'ї особливу рекреаційну цінність мають карстові озера Марічейка і Несамовите. На полонині Пожижевська розташована сніголавинна станція[8].

НПП *Синевір* розташований у центральній частині Українських Карпат, у верхів'ї рр. Терелі та Ріки у Міжгірському районі Закарпатської області. Створений у 1989 р., площа 40,4 тис. га. Основним функціональним завданням НПП є: а) збереження слабо порушених природних ландшафтів південно-західної частини Горган, рідкісних рослинних угруповань, раціональне використання різноманітних рекреаційних ресурсів; б) сприяння підтриманню екологічного балансу у регіоні. Найдавнішим елементом ландшафту національного парку є озеро Синевір.

Флора НПП Синевір налічує 800 видів судинних рослин. У рослинному покриві добре виражена висотна поясність. Чисті букові ліси розміщуються на висоті 450-700 м, вище переважають буково-ялицеві та ялицеві ялинники (700-1100 м) і чисті ялинові ліси (1100-1500 м).

На високогір'ї росте криволісся з сосни гірської, вільхи зеленої та ялівця сибірського. В урочищі Канчівський виявлено рідкісне для Карпат угруповання деревостану з переважанням в'язу гірського і явора. Біля с. Негровець розташоване найбільше у Горганах верхове сфагнове болото, де зростають рідкісні види рослинного покриву (лікоподієлла заплавна, росичка круглолиста, шейхцерія болотна, журавлина дрібноплідна, тирлич жовтий), що занесені до Червоної книги України. Багатий і різноманітний тваринний світ. Тритон гірський, тритон карпатський, пугач, саламандра, канюк,

тетерук, горностаї, борсук та ін. занесені до Червоної книги України.

Територія НПП Синевір поділяється на 4-и функціональні зони: 1) *заповідну* (7 тис. га), 2) *захисну* (20,1 тис. га), 3) *рекреаційну* (5 тис. га), 4) *агрогосподарську* (8,3 тис. га).

Вижницький НПП створений на території Вижницького району Чернівецької області, площа 7,9 тис. га. Охоплює водозбірні басейни рр. Виженки, Малої Виженки, Сухого та Стебника. Рекреаційні ресурси території парку оцінюються за 100 бальною шкалою у 83 бали. На території парку розміщені ландшафтні заказники “Лужки” та “Стебник”. Тут зосереджені значні запаси цілющих мінеральних вод типу “Моршин” і “Нафтуса”. На прилеглих територіях функціонує будинок відпочинку “Зелені пагорби”, санаторій “Виженка”, турбаза “Черемош”, туристичний притулок “Німчич”. У НПП налічується 44 види рідкісних і зникаючих рослин, із них 31 занесені до Червоної книги України.

Основними природними об'єктами туризму є *стратиграфічні* (відслонення менілітових шарів висотою 70-90 м), *тектонічні* (зони поперечного розлому та тектонічних насувів), *геоморфологічні* (скельні виходи ямненських пісковиків), *гідрологічні* (каскади невеликих водоспадів-порогів). У перспективі проводитиметься вивчення геологічних пам'яток, зокрема палеонтологічних і мінералогічних.

Вижницький НПП оголошений у 1983 році у статусі заповідної території з метою охорони високопродуктивних корінних ялицево-букових та букових лісів. У його межах функціонує ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Зелемінь” і ландшафтний заказник місцевого значення “Майдан”, заповідні урочища “Дубинське”, “Сопіт”, “Журавлине”. НПП створено у басейнах р. Стрий та її притоки р. Опір на площі 35,3 тис. га, з яких 24,6 тис. га передано парку у постійне користування. Його функціональним призначенням є збереження, відтворення та раціональне використання ландшафтів західної частини Українських Карпат з типовими й унікальними природними комплексами, що мають природоохоронне, екологічне, естетичне, освітнє та рекреаційне значення.

Національний природний парк “*Сколівські Бескиди*” розташований у Львівській області, на території, Дрогобицького, Сколівського і Турківського районів. Створений на базі Сколівського лісового заказника загальнодержавного значення. Територія парку розподілена на *заповідну* зону (5,2 тис. га), зону *регульованої рекреації* (6,9 тис. га), зону *стаціонарної рекреації* (336,0 га) та *господарську* зону (22, 8 тис. га).

На території парку збереглися рештки природних високопродуктивних і біологічно стійких деревостанів – вікові чисті букові ліси природного походження, еталонні смерекові і ялицеві ліси. Виділяються чисті високопродуктивні маренкові, волосисто-осокові та зубницеві бучини пралісового характеру. Підлісок представлений бузиною чорною, жимолостю пухнастою, ліщиною, горобиною. Трав'яний ярус розвинений слабо. Ялицеві бучини формуються на високих гіпсометричних рівнях (700-900 м над р. м.), у вологих умовах, вздовж малих і великих потоків. Чагарниковий і трав'яний яруси відзначаються невеликою зімкнутістю і не відрізняються за своїм флористичним складом від чистих бучин.

Смереково-ялицево-букові ліси представлені деревостанами віком 100 і більше років. На відміну від попередніх угруповань, у трав'яному ярусі переважають бореальні види (квасениця звичайна, плаун булавоподібний, дріоптерис остистий, чорниця). На крайових хребтах зустрічаються рідкісні для Українських Карпат букові, яворові та сірі вільхові ліси з лікарськими рослинами (цибуля ведмежа та скополія карніолійська), що занесені до Червоної книги України. На річкових терасах ростуть рідкісні сіровільшаники скополієво-лунарієві, скополієво-ведмежо-цибулеві. На кам'янистих схилах і в ущелинах спостерігається типове для північно-східного макросхилу Карпат явище літогенної інверсії рослинності, коли по кам'янистих схилах смерекові ліси опускаються до висоти 600-800 м над р. м. і ростуть нижче букових лісів.

Флора судинних рослин парку нараховує 632 види, 50 видів рослин занесені до Червоної книги України. Серед них арніка гірська, астранція велика, баранець звичайний, билинець довгорогий, білоцвіт весняний, булатки довголиста і червона, гудайєра повзуча, зозулині сльози серцелисті, лілія лісова, лунарія оживаюча, любка дволиста, підсніжник звичайний, пізньоцвіт осінній, левкорхіс білуватий, скополія карніолійська, траунштейнера куляста, шафран Гейфелів, кілька видів пальчатокорінника. Більше 100 видів аборигенної флори парку використовує офіційна та народна медицина.

Багатий і різноманітний видовий склад фауни у Сколівських Бескидах. Тут зареєстровані 86 видів комах і 204 види хребетних тварин, з яких 18 видів риб, 9 земноводних, 6 плазунів, 121 птахів

та 50 видів ссавців. Водяться олень благородний, козуля, кабан дикий, заєць-русак, білка, лисиця звичайна, куниця лісова і кам'яна, вовк, ведмідь бурий, з рідкісних видів борсук, кутора мала, полівка мала водяна, горностаї, кіт лісовий, рись звичайна, нічниця довговуха, підковоніс малий. У 1965 р. з Біловезької Пуші сюди завезено 10 зубрів, які добре прижилися і мають потомство. З птахів гніздяться тетерев, рябчик, дятли зелений і трипалій, шишкар ялиновий, плиска гірська, щеврик гірський, сова сіра, сапсан, також занесені до Червоної книги України глухар, лелека чорний, підорлик малий, беркут, шуліка рудий, сорокопуд сірий. До Червоної книги України занесені полоз лісовий, тритони карпатський і гірський, саламандра плямиста, гадюка звичайна. Загалом на території парку охороняються 11 видів тварин, які занесені до Європейського Червоного списку, 30 видів занесені до Червоної книги України.

Територія парку розташована в околицях традиційних курортних місцевостей *Східниці, Сколе, Славське*. Особливе значення має смт. Східниця, де у 1970 р. розвідані запаси мінеральних вод типу "Нафтуся". На території парку є понад 30 мінеральних джерел різної бальнеологічної дії. Джерела лікувальних мінеральних вод відомі у долині р. Рибник Майданський, околицях с. Новий Кропивник та інших. Близько 50 санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку і туристичних кемпінгів щороку приймають відпочиваючих. Густа річкова мережа річок Стрий, Опір і їх допливів робить цю територію особливо привабливою для літнього туризму, а довгі пологі гірські схили сприяють розвитку гірськолижного спорту. Із найдавніших пам'яток Київської Русі біля с. Урич збереглися руїни Твердині Тустан, могила київського князя Святослава Володимировича (на правому березі р. Опір). До послуг відвідувачів парку мисливські будиночки, що розташовані у Завадківському, Майданському, Сколівському та Підгородцівському лісництвах. Еколого-пізнавальні маршрути: "Бутивля-Майдан" (28 км); "Бучина" (1,4 км); "Долиною р. Кам'янка" (4 км); "Лопата" (12 км).

Яворівський національний природний парк розташований у Львівській області, Яворівському та Жовківському районах. Це вузьке (ширина 25 км) горбогірне пасмо (довжина 75 км), яке на півночі різко піднімається над Малим Поліссям. За функціональним зонуванням територія парку розподілена на *заповідну* зону площею 661,6 га, *зону регульованої рекреації* (1,2 тис. га), *зону стаціонарної рекреації* (30,2 га) і *господарську* зону (5,2 тис. га). Метою створення парку є збереження, відтворення та раціональне використання типових і унікальних лісостепових ландшафтів у межах Головного Європейського вододілу.

Рельєф парку поєднує крутосхилі горби-останці, платоподібні підняття, широкі міжпасмові улоговини, тераси і заплави річок. Підняття порізані глибокими (місцями до 80-100 м) ярами, які місцеві жителі називають "дебрями". Численні мальовничі горби-останці зі скельними виходами масивних вапняків та вапнистих пісковиків надають паркові неповторної своєрідності. Зустрічаються невеликі печери, понори, штоки карстового походження, нав'яні вітром горби та дюни, що вкриті сосновими борами.

У Яворівському НПП поширені грабово-дубові, сосново-дубові, соснові ліси, у пониженнях вільхові. Букові ліси приурочені до горбистих ландшафтів. Острівні реліктові осередки смереки, ялиці та явора збереглися на північно-східній межі свого ареалу. До реліктів середнього голоцену належать буково-соснові ліси. Трав'яна рослинність займає значно менші площі і поширена на природних луках і місцях колишніх пасовищ і поселень, по берегах річок і каналів.

На території НПП проходить флористична межа Середньої та Південно-Східної Європи, що супроводжується переходом широколистяних лісів у лісостеп. Тут проходить східна межа поширення дуба скельного, ялівця, бука, південно-східна межа сосни звичайної, північно-східна ялиці білої. Карпатська флора представлена смерекою і папоротеподібними. На скельних виходах наявні реліктові залишки степової рослинності. На території національного парку виявлено 8 угруповань, що включені до Зеленої книги України: субформація буково-соснових лісів, групи асоціацій соснових лісів зелено-мохових та чорницевих, дубово-соснових лісів ліщинових, дубових лісів із дуба череватого, ліщинових, соснових, ялівцевих лісів. Рідкісними для регіону є угруповання букових лісів та фрагменти сірих вільшаників, ясеневі угруповання, інші.

Флора Яворівського НПП налічує близько 700 видів судинних рослин. Із них до Червоної книги України занесено 18 видів. В урочищі Біла Скеля, знаходиться найсхідніше в Україні місцезростання костриці піскової. У парку зростають понад 200 видів лікарських рослин. Серед рідкісних видів 12 (всі орхідні і підсніжник білосніжний) знаходяться під охороною Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), 2 види (сальвінія плаваюча і зозуліні черевички справжні) під охороною Конвенції про охорону дикої фауни і фауни

та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція).

Загальна кількість зареєстрованих видів хребетних тварин становить 289 видів. У парку охороняється 24 види риб, 11 видів земноводних, 6 видів плазунів, 200 видів птахів, 48 видів ссавців.

Печери та інші підземні сховища мають виняткове значення для збереження біорізноманіття рукокрилих, у тому числі і "червонокнижних" широкоуха європейського, нічниці в'їчної та довговухої. У 2005 р. у верхів'ї р. Верещиця вперше виявлені поселення бобра. На території парку зареєстровано 9 видів тварин, які занесені до Європейського Червоного списку, 34 види занесені до Червоної книги України, 146 видів тварин підлягають особливій охороні згідно з Бернською конвенцією.

Завдяки сприятливим природним умовам НПП має значний рекреаційний потенціал і є цікавим об'єктом туризму. Територія НПП надзвичайно багата на археологічні та історико-культурні пам'ятки. Тут відкриті стоянки давньої людини, городища княжої доби, знаходяться історичні та архітектурні пам'ятки (Василіанський монастир Святого Миколая у Крехові (XVII-XVIII ст.); Троїцький костел із дзвіницею (1614 р.); церква Вознесіння Господнього (1831 р.) у смт. Івано-Франкове; Успенська церква (1739 р.) у с. Лелехівка; печера на Страдецькій горі; церква Успіння Пресвятої Богородиці (XVIII ст.) у с. Страдч; руїни церкви Святого Михайла у колишньому с. Вишенька Велика. У лісових масивах зустрічаються мальовничі галявини та залишки фруктових садів - пам'ять про колишні села і хутори, що були виселеними під час створення полігону. На прилеглих територіях знаходиться 8 баз відпочинку, бальнеологічні курорти "Шкло" та "Немирів" із цілющою сірководневою мінеральною водою типу "Нафтуса". Яворівський НПП володіє значним рекреаційним потенціалом для розвитку еколого-пізнавального, культурологічного, сакрального, спортивного (кінного, велосипедного та лижного) туризму. У навколишніх населених пунктах існують сприятливі умови для розвитку агротуризму.

У парку функціонують чотири комплексні автобусно-пішохідні маршрути: "Страдч-Чорні озера", "Від Янова до Крехова", "Сповідь часу" (родинне гніздо Шептицьких), "Яворівський полігон-минуле і сучасність", та чотири пішохідні еколого-пізнавальні стежки: "Стежка Івана Франка", "Лелехівка", "Верещиця", "Голуби". У зоні стаціонарної рекреації парку облаштовані місця для масового відпочинку туристів: літні відпочинкові навіси, мангали, місця для розведення вогнищ. На водоймах створені умови для аматорської риболовлі, облаштований пляж, є можливість користування плавзасобами. Чудові краєвиди Розточчя зачаровують, ліс дарує гриби, ягоди, цілюще повітря.

Ужанський НПП розташований у Великоберезнянському районі Закарпатської області. Це перший у світі трилатеральний біосферний резерват "Східні Карпати", який за площею найбільший серед аналогічних резерватів Центральної Європи, має велике водорегулююче значення для всієї Ужанської долини. НПП створено з метою збереження, відтворення та раціонального використання природних ландшафтів Східних Бескид. На території НПП, до висоти 1200 м над р. м., переважають букові, буково-ялицеві ліси. Лісостани різновікові, мають 2-3 яруси. Бук у віці 60-70 років досягає висоти 18-20 м. На висоті 800-1200 м н. р. м. формуються яворово-букові ліси. Висота бука сягає 25 м. На невеликих площах збереглися ялицево-букові ліси. Особливий інтерес складають ділянки цих лісів в урочищах Явірник і Стужиця. Остання (для охорони букових та ялицево-букових пралісів на верхній межі лісу) була заповідною ще у 1912 р., у 1932 р. чеськими вченими у цих лісах закладені лісові моніторингові ділянки.

Ялицево-букові праліси є оригінальними за ценотичною та фітогеографічною структурою, рідкісними для Центральної Європи. Серед стиглих і перестиглих деревостанів букових лісів наявні рідкісні угруповання бучини з домінуванням живокоста серцевидного і ліси з домінуванням у наземному трав'яному покриві черемші. Рідкісними лісами для Карпат також є яворові бучини та букові яворини, які трапляються фрагментарно. У нижніх частинах схилів гір Равка, Кременець і Черемха невеликі площі займають бучини з домінуванням у трав'яно-чагарничковому ярусі костриці найвищої. До Зеленої книги України віднесено близько 20 лісових асоціацій.

На висотах 1200-1260 м н. р. м. у верхній частині схилів г. Велика Равка сформувалася перехідна від лісової до безлісої смуга криволісся бука з домішкою горобини та явора. У криволіссі малина утворює густий підлісок. На висотах 1200-1300 м. над р. м. на схилах гір Мала Равка, Розсипанець, Прикрий поширені зарості душекії зеленої і субальпійського крупнотрав'я.

Флора території НПП налічує близько 1500 видів рослин: 782 види судинних рослин, 312 лишайників, 146 мохоподібних, 165 водоростей. Зростає 66 видів грибів. 43 види рослин, у тому

числі 20 видів орхідних занесені до Червоної книги України. На особливу увагу заслуговують південно-східнокарпатські ендемічні види, які зростають лише у Південних і Східних Карпатах. Загалом тут виявлено зростання 22 ендемічних видів рослин. У флорі парку збереглися третинні види (лунарія оживаюча, листовик сколопендровий, цибуля ведмежа, астранція велика та інші). Тваринний світ НПП типовий для Східних Карпат. Для його лісових екосистем характерні олень карпатський, козуля, кабан дикий, борсук, ласка, куниця лісова, заєць-русак, лисиця, ін. Рідкісними стали бурозубка альпійська, підковоніс малий, борсук, кіт лісовий, рись звичайна, ведмідь бурий. До рідкісних видів *земноводних* відносяться тритони гірський та карпатський, ропуха сіра, жаба гостроморда, балканська, *рептилій* належать полоз лісовий, гадюка звичайна, саламандра. Орнітофауна налічує 85 видів (сокіл-сапсан, сова сіра, довгохвоста, дятел, крутоголовка, ін.). Рідкісними видами птахів є лелека чорний, беркут, сова довгохвоста. У річці Уж і гірських потоках парку водяться форель, харіус. На території парку мешкають 30 червонокнижних видів тварин, 12 видів занесені до Європейського Червоного списку та 71 підлягає особливій охороні згідно з Бернською конвенцією.

Територія НПП багата на пам'ятки культурної спадщини. Населені пункти розташовані у мальовничих гірських долинах і добре сполучені автошляхами та залізницею. Ці чинники, як і комфортний клімат, а також те, що в багатьох тутешніх селах збереглися традиційний побут, ремесла, звичаї, визначають вагомий рекреаційно-туристичний потенціал національного парку. Нині облаштовані 17 науково-пізнавальних туристичних маршрутів і декілька екологічних стежок.

Ужанський НПП об'єднав в одну природоохоронну територію близько 15 природно-заповідних об'єктів. Велике освітнє значення мають пам'ятки неживої природи парку (останці крейди, нафтоносні жилки, відслонення флішових порід, печера "Княгиня" та ін.). Біля села Княгиня є карстові печери, тут знаходиться місце падіння найбільшого в Європі Княгинянського метеориту, який у 1866 р. упав на Землю. Найбільший уламок вагою 286,3 кг знайдений в урочищі "Чорні Млаки", сюди прокладений однойменний екологічний маршрут. У селах Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок є мінеральні джерела типу "Нафтуся", "Нарзан", "Єсентуки". Загалом тут налічується близько 200 джерел мінеральної води.

НПП володіє значним рекреаційно-туристичним потенціалом. Ще з початку ХХ ст. його територія користувалася популярністю серед мандрівників і природолюбів. Зараз тут функціонують дві бази відпочинку, дві гірськолижні бази ("Щербин" і "Красія") з трьома крісельними підйомниками, санаторій, пансіонат, турбаза, туристичний притулок. Інтенсивно розвивається зелений туризм, проводяться роботи щодо відновлення давніх та організації нових туристичних стежок.

Висновки. Існуючі на території Карпатського регіону ПОТ слугують прикладом збереження своєрідних гірських, передгірних та рівнинних ландшафтів, сприяють формуванню базових структурних елементів регіональної та національної екомереж. Мережа біосферних заповідників, НПП та РЛП Карпатського регіону стає центрами розвитку туристсько-рекреаційного господарства краю, просвітницької діяльності, забезпечує населення робочими місцями тощо.

Література:

1. Герасимов И.П., Преображенский В.С. Национальные парки как форма использования и организации территории для отдыха и туризма // Известия ВГО. – М.: 1975. – № 5. – С. 7.
2. Дубін В.Г. Регіональні проблеми збереження рідкісних видів біоти у лісах України // Український географічний журнал. – 2002, №2, с.20-27.
3. Кілінська К. Географія рідного краю. Навчально-методичний посібник. – Чернівці. Рута. Вип.5. – 2004. – 100 с.
4. Кілінська К. Географія Карпато-Подільського регіону. Навчально-методичний посібник. – Чернівці. Рута. – 2009. – С.177-202.
5. Кілінська К. Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпато-Подільського регіону України. – Чернівці. – Рута. – 2007. – С. 91-92, 223-227.
6. Липа О.Л., Федоренко А.П. Заповідники та пам'ятки природи України: реєстр-довідник. – К.: Урожай. – 1974. – С.17.
7. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України. – К.: Знання. – 2003. – С. 430-445.
8. Олецко В.І. Природно-заповідний фонд України // Географічна енциклопедія України. – Т.3. – К.:Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. – 1993. – С. 89.
9. Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Салюкова Г.І. Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К.: Наукова думка. – 1980. – С. 25-29.
10. Царик Л.П. Природні заповідні території. Навчальний посібник. – Тернопіль. – 2001. – С. 16-17.
11. www.karpaty.lviv.ua.
12. www.carpathians.org.ua.
13. www.ukrainainkognita.org.ua.

Резюме:

Лисовская А. К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПРИРОДООХРАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ.

В статье рассмотрен вопрос развития туризма и рекреации карпатского региона в природо-заповедных территориях. Поданная характеристика объектов природоохранного фонда Карпатского региона; раскрытие их роли в развитии туристско-рекреационного природопользование.

Ключевые слова: природная территория, заповедность, природоохранная территория, компонент природы, естественный парк.

Summary:

Lisowska A. TO QUESTION ABOUT THE USE OF NATURE PROTECTION TERRITORIES IN CONTEXT OF DEVELOPMENT OF TOURISM AND REKREACII OF REGION OF CARPATHIANS OF UKRAINE.

The tourism-recreation function of nature protection territories of the Carpathian region analyzed in article indicated multifunctional use of nature reserve territories in tourism branch.

Key words: environmental territories, conservancy, nature protection territories, components of nature, natural preserves, natural parks.

Надійшла 17.05.2009р.
